

ASPECTE ALE TRADUCERII ÎN *BIBLIA DE LA BUCUREȘTI* (1688) ȘI ÎN REVIZIA LUI SAMUIL MICU DIN 1795*

DRD. ANA-VERONICA CATANĂ-SPENCHIU
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
ana_bebe_c@yahoo.com

Abstract: This article is a comparative analysis between two fundamental religious texts: the *Bible* from 1688 and the revised edition from 1795 made by Samuil Micu. We deal mostly with translating problems and techniques encountered in the *Bible* from Blaj (1795).

Keywords: equivalence, notes, option, sense, *Bible*.

1. Considerații generale

Cel mai important moment din cadrul istoriei traducerilor îl constituie, fără îndoială, traducerea textului sfânt, reprezentînd în același timp un tărîm oarecum necunoscut și dificil de parcurs în încercarea traducătorilor de a reda cuvîntul biblic. Mediind nu numai între limbi, între entități lingvistice naționale, între ambiente culturale, întrucît traducerea este mai mult decît o transpunere a unui mesaj dintr-o limbă în alta, traducătorul pune în contact două culturi și două civilizații, individualizînd aspecte comune și diverse, pentru a stabili raporturi diferite între acestea.

Traducerea este un „... proces inextricabil și imprevizibil, care, istoric, apare atunci cînd o cultură «minoră» își dă seama că trebuie să-și asume rezultatele sau chiar virtuțile uneia pe care o consideră superioară. (...) După cum o limbă de cultură se naște prin traducere, va trebui să admitem că tot traducerea veghează și la moartea sa” (Munteanu 1987: 8). Procesul traducerii este unul lingvistic, însă integrează în sfera sa și elemente stilistice, culturale etc. ale diferitelor domenii conexe. Indiferent de interpretările date de către cercetători noțiunii de traducere, aceasta trebuie privită din perspectiva naturii textului care urmează a fi tradus, a contextului extralingvistic, a receptorilor și a scopului traducătorului.

Atunci cînd se discută problema filiației textelor, precum și aspectele practice ale traducerii biblice, critica traductologică ar trebui să aibă în vedere identificarea

* **Acknowledgements:** This work was supported by the the European Social Fund in Romania, under the responsibility of the Managing Authority for the Sectoral Operational Programme for Human Resources Development 2007-2013 [grant POSDRU/88/1.5/S/47646].

exactă a textelor sursă și a eventualelor versiuni auxiliare folosite de traducători pentru a aborda și a interpreta corect fenomenul traductologic, altfel discuția are loc *in absentia*, iar rezultatele sunt viciate sau chiar greșite. Pentru a dobândi siguranță în identificarea surselor, ar trebui să avem dovezi directe, indicate de traducător, sau dovezi indirecte, din care să reiasă care este sursa sau traducătorul textului. Elementele paratextuale reprezintă aproape întotdeauna dovada de necontestat a identificării textului sursă, mai ales pentru că, prin intermediul acestora, traducătorul expune oficial, printre alte informații, și sursa (sursele) traducerii, scopul, metodele și neajunsurile acesteia.

Tradiția textuală biblică, începând cu primele traduceri în greacă și latină și continuând cu traducerea Sfintei Scripturi în limbile vernaculare, trebuie cunoscută prin această perspectivă. În demersul nostru nu ne propunem să prezentăm istoricul textului sacru sau să examinăm problema fidelității traducerilor față de sursele respective, ci am ales să studiem comparativ *Biblia* de la București (1688) și *Biblia* de la Blaj (1795), iar identificarea exactă a surselor acestora este de o însemnătate capitală.

Samuil Micu revizuieste prima ediție integrală a *Bibliei* în limba română, realizând însă, în același timp, și o nouă versiune, pornind de la textul grecesc în ediția *Septuaginta* Franeker¹ și nu textul latinesc al *Vulgatei*, textul oficial al tradiției (greco-)catolice. Deși aparținea unui unit, textul de la Blaj va fi utilizat pentru edițiile ulterioare ale *Bibliei*: ediția realizată în 1819 la Sankt Petersburg, ediția realizată de episcopul Filotei al Buzăului în 1854-1856, ediția de la Sibiu realizată de mitropolitul Andrei Șaguna și chiar ediția din 1914, care reproducea de asemenea *Biblia* de la Blaj, însă supusă unei revizuirii masive. Ediția *Bibliei* de la Franeker, realizată de elenistul olandez Lambert Bos în 1709, este ediția-sursă a traducerii lui Samuil Micu. Considerată a fi o ediție erudită prin numărul impresionant de note de subsol, *Septuaginta* realizată de Lambert Bos face trimitere la numeroase traduceri ale textului biblic, realizând în același timp un discurs paralel și fiind prevăzută cu o prefață. Un exemplar din această ediție se află la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române, cotele B6709 și R 81820; deține două hărți, dar și imagini ale unor pasaje biblice, realizate de Franciscus Halma.

Această ediție olandeză fusese stabilită prin „confruntarea variantelor din codexele de la Vatican, Alexandria și Oxford, precum și a celui din siriacă, a versiunilor lui Aquila, Symmachos și Theodotion, prin comparații cu Tetrapla și Hexapla lui Origen, printr-o paralelă critică între *Biblia* Complutensis, apărută la Alcalá de Henares între 1514 și 1517, *Biblia* Aldina, din 1518, de la Veneția, cu ediția derivată, tipărită la Frankfurt, în 1597, și între *Biblia* Romana, apărută, sub

¹ Eugen Pavel și Ioan Chindriș prezintă textul SEPT. FRANEK, ca fiind sursa B1795 în prefața ediției jubiliare a *Bibliei* de la Blaj. Această ediție grecească ar proveni din fondul de carte al Bibliotecii din Blaj.

auspiciile lui Sixtus al V-lea, în 1587” (Pavel 2001: 5). Samuil Micu consultă pentru realizarea B1795 o ediție poliglotă a *Bibliei*, de tipul celor îngrijite de Brian Walton, la Londra, între 1653-1657.

Adnotările din B1795 trimit la o ediție din 1663 a *Bibliei* de la Ostrog (1580-1581), iar prezența în B1795 a *Rugăciunii regelui Manase*, inexistentă în ediția Franeker sau în altă traducere românească, trimite la textul *Vulgatei* din 1592 (retipărită în 1690) (Pavel 2001: 6).

Septuaginta Frankfurt din 1597 este textul grecesc care a stat la baza traducerii *Vechiului Testament* a lui Nicolae Milescu, alături de versiuni de control precum traducerea slavonă a *Bibliei*, tipărită la Ostrog în 1581, și Vulgata. Manuscrisele 45 și 4389² reprezintă texte premergătoare *Bibliei* de la București. Astfel, se poate cu greu discuta despre identificarea sau rezolvarea unor probleme specifice de traducere biblică dacă sursele sunt necunoscute, iar dificultatea indicării textului-sursă este mult mai ridicată atunci când nu există informații directe sau indirecte în această privință.

Plecînd de la distincția coseriană care aduce în centrul discuției traducerea ca aparținînd vorbirii, considerăm că aceasta este un proces orientat spre text, deoarece se traduc doar textele, adică sensul și nu cuvintele sau propozițiile (Coseriu 1985: 218). Traducerea este un proces de transfer care necesită găsirea echivalentului optim în textul limbii-țintă însă cu înțelegerea sintactică, semantică și stilistică de către traducător a textului original. Textele care au o funcție comunicativă precisă pot fi încadrate într-o anumită tipologie, însă, pentru fiecare tip de traducere, există diferite principii și metode de traducere.

Discuția privind metoda aleasă pentru a reda cît mai precis forma și conținutul textului-sursă, precum și distincția între diferitele tipuri de traducere se regăsesc, în istoria traducerii, încă de la Ieronim, care identifică metode de traducere specifice pentru fiecare text, și anume, traducerea literală pentru *Biblie* și traducerea sensului pentru celelalte tipuri de texte, deoarece „*absque Scripturis sanctis, ubi et verborum ordo misterium est*”. În multe privințe lucrurile nu s-au schimbat. Fiecare text este caracterizat de una sau mai multe trăsături și există tipuri diferite de traducere, care necesită metode de transfer și criterii diferite. Natura textului sursă este cea care determină alegerea unei strategii traductive, iar traducerea literală aparține cu certitudine domeniului biblic.

Deși transmiterea mesajului biblic a fost întotdeauna prioritară, textul revelat a impus traducătorului respectarea ordinii cuvintelor, a sintaxei, uneori o traducere cuvînt cu cuvînt, așadar o centrare a atenției pe formă și pe conținut. Traducătorul

² Manuscrisul 45 conține traducerea realizată după *Septuaginta* a lui Nicolae Milescu, revizuită probabil de Dosoftei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, iar Manuscrisul 4389 este o traducere a *Vechiului Testament* după versiunile slavonă și latină, atribuită lui Daniil Andrean Panoneanu, realizată în aceeași perioadă (Munteanu 2008: 24).

va lua o poziție pe scara stilului traducerii, la un capăt situându-se traducerea literală, iar la celălalt capăt situându-se traducerea liberă. Poziția sa pe această scară poate fi determinată de înțelegerea procesului de traducere, iar umplerea golului cultural, care de multe ori este nu numai spațial ci și istoric, depinde de cunoașterea sa lingvistică (Whang 1999, în Porter, Hess 1999: 48-49).

Un loc aparte în știința traducerii îl constituie domeniul traducerilor biblice, ramură care s-a dezvoltat pe baza studiului textului limbii-sursă și pe observarea procedurilor de transfer în limba textului receptor. Cea mai simplă distincție din studiile despre traducere o constituie cea între procedeele de traducere literală și procedeele de traducere non-literală. Aceasta este o distincție oarecum diferită de cea binecunoscută între traducerea literală (fidelă cuvântului) și traducerea liberă (fidelă sensului). Distincția se aplică, de obicei, atunci când traducătorul traduce orientat fie spre textul-sursă, fie spre textul-țintă, urmînd ca textul tradus să fie „judecat” în funcție de alegerea metodologică făcută de către traducător.

O problemă în această dihotomie este determinată de lipsa în cîmpul traducerii literale a unei distincții între traducerea literală și traducerea cuvînt cu cuvînt, cele două expresii putînd fi considerate sinonime în anumite contexte. Această nediferențiere este datorată traducătorului, care trece în traducere, în mod natural, granița de la o modalitate la alta prin deciziile luate. Wolfram Wilss consideră că a echivala conceptul de traducere cuvînt cu cuvînt cu cel al traducerii literale constituie o alegere nepotrivită din punctul de vedere al metodologiei deoarece există o diferență nerezolvabilă între cele două procedee: traducerea cuvînt cu cuvînt, care include și traducerea interliniară, ce urmează structurile sintactice ale limbii-sursă, păstrînd echivalențele textului între limba-sursă și limba-țintă; și traducerea literală, care urmează regulile sistemului sintactic din limba-țintă, păstrînd, de asemenea, echivalențele semantice dintre limba-sursă și limba-țintă (Wilss 1982: 88-89).

James Barr, într-un studiu³ dedicat literalismului în traducerea biblică, discută despre existența diferitelor feluri în care traducătorul poate fi literal sau liber în traducere, și acesta constituie argumentul principal pentru care autorul consideră traducerea a fi literală și liberă în același timp, însă, în moduri diferite și la diferite nivele. Distincția simplă între literal și liber este considerată a nu fi suficient de flexibilă, iar mulți traducători vechi ai Bibliei par să nu fi avut o politică clară sau bine definită în ceea ce privește redarea textului, utilizînd pentru fiecare context o soluție particulară, în favoarea traducerii libere sau a celei literale, de unde tendința spre inconsecvență. (Barr 1979: 280). Autorul distinge între „traduceri literale, care oferă o redare semantică adecvată a originalului” (“literal renderings which also give an adequate semantic rendering of the original”) și „redări literale, care nu

³ James Barr, *The Typology of Literalism in ancient biblical translations*, Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, 1979 în vol. *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen aus dem Jahre 1979*, Philologisch-Historische Klasse, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1979.

indică corect sensul din original, însă arată o relație apropiată cu forma originalului” („literal renderings which, while their semantic indication is far from being an adequate indication of the meaning of the original, nevertheless show a close and understandable relation to the form of the original”) (Barr 1979: 289-294).

O traducere formală, bazată pe formă și nu pe sens, dar nici excluzându-l, poate oferi posibilitatea cunoașterii unei limbi, a unei evoluții lingvistice, a contextului social, cultural, a unei civilizații și a autorului textului de tradus. Cu toate acestea, imposibilitatea, în unele cazuri, de a rezolva anumite situații de traducere poate conduce prin literalitate la texte cu adevărat obscure, însă purtătoare de informații prin păstrarea formei originalului.

O altă modalitate de a avea cunoștință despre cultura și civilizația textului sursă se poate realiza prin intermediul traducătorului, care, atunci când se regăsește într-o situație deosebită de traducere, poate opta fie pentru elemente paratextuale, fie pentru a păstra forma textului sursă fără a avea în vedere sensul în mod precis, fie de a încerca o traducere liberă, care ar defavoriza forma lingvistică. S-ar putea spune că aparatul paratextual constituie o tehnică de compromis în traducerea biblică, deoarece limbile vernaculare, în perioadele de început ale dezvoltării lor, nu dispuneau de mijloace de exprimare adecvate exigențelor discursive ale sferei religioase.

Nu există o unică modalitate de traducere a unui text, mai ales în cazul textului biblic, deoarece Biblia conține texte diferite din punct de vedere tipologic. Această diversitate de posibilități se datorează nu numai diferenței la nivelul structurilor lingvistice și culturale, ci provine din însuși faptul că există o distanță temporală consistentă. Traducerea este în sine o re-creare și trebuie să posede caracteristicile coerenței, ale omogenității stilului și ale unității interne. Alegerea unei soluții de traducere poate fi de multe ori influențată de natura mesajului, mai ales în cazul textelor biblice, de scopul traducătorului, care va avea întotdeauna o funcție de reformulare și de tipul de receptori (vezi Buzzetti 1973: 150-151).

2. Strategii traductive. Aplicație pe textele *Bibliei de la București (1688)* și al *Bibliei de la Blaj (B1795)*

2.1. Glosele

1. Tradiția biblică textuală a înregistrat numeroase elemente paratextuale, în care „părinții” traductologiei își expuneau și își motivau adesea opțiunile, expunând, implicit, și anumite principii de traducere. Astfel, o traducere prevăzută cu note de subsol rezulta din necesitatea depășirii literalității, făcând înțeleasă cititorilor modalitatea de expresie și gândire, dar și tradiția contextului limbii-sursă. Legitimând apariția într-un fel de spațiu meta-textual a vocii traducătorului și permițând cititorului să facă distincție între vocea textului și cea a traducătorului,

glosarea este considerată a fi cea mai adecvată strategie de traducere în cazul unei abordări literale (vezi Lungu-Badea 2008: 102).

Traducerea realizată de Samuil Micu în cazul *Bibliei* de la Blaj este de asemenea una literală, însă, precum în multe alte traduceri biblice, literalitatea este prezentă și în acest caz în grade sau nuanțe diferite între cei doi poli: literă și sens. Prezența celor 195 de glose numai în primele două cărți ale *Bibliei* de la Blaj denotă încercarea traducătorului de a ieși din strictetea literalității și de a realiza în același timp o traducere erudită.

Ne-am centrat atenția, în special, asupra problemelor de traducere surprinse de Samuil Micu în glosele sale, iar corpusul de texte care ne-a servit pentru documentare, pentru comparație și pentru sublinierea unor opțiuni de traducere este reprezentat de: *Septuaginta* în ediția realizată de Lambert Bos în 1709 (SEPT. FRANEK.) și *Septuaginta* în ediția realizată la Veneția⁴ în 1687 (SEPT. VEN.), *Vulgata Clementina* în ediția din 1929 (VULG.), manuscrisul 45 (MS. 45) și manuscrisul 4389 (MS. 4389)⁵, *Biblia* de la București (B1688), *Biblia* de la Blaj (B1795), dar și alte ediții moderne ale textului sacru în limba română, precum *Biblia* realizată de Bartolomeu Anania (ANANIA) și *Septuaginta* în ediția Polirom, din 2004 (SEPT. NEC.), pe care le-am utilizat pentru clarificarea sau sublinierea unor aspecte lingvistice.

Cu toate că deținea opțiunea de a realiza o traducere simplă, fără implicarea unor astfel de elemente paratextuale, cărturarul optează pentru glosare, una dintre tehnicile de traducere care asigurau informarea potențialilor cititori, dar și furnizarea de repere pentru traduceri ulterioare. Parcurgerea atentă a textului B1795 ne-a determinat să constatăm că aceste glose, deși nu sunt clasificate în mod evident, pot fi sistematizate prin diferitele lor trimiteri și prin funcția pe care o îndeplinesc pentru receptor. În prima parte a lucrării noastre clasificăm glosele B1795 după conținutul acestora, iar în cea de a doua parte vom urmări o clasificare a notelor după trimiterile către diferitele surse-model utilizate de traducător, încercând să oferim câteva aspecte ale strategiilor de traducere utilizate de Samuil Micu.

2. Deosebit de variate, glosele *Bibliei* blăjene sunt rezultatul elucidării unor contexte obscure și lacunare, dar nu numai. Prin notele sale, cărturarul ardelean lămurește situații de traducere mai dificile făcând trimitere la textele sursă, lansează aprecieri cu privire la acomodarea semantică a unor termeni în limba română, captează atenția cititorului, avizat sau nu, prin informațiile oferite asupra realităților necunoscute, descrie o anumită noțiune prin echivalențele acesteia din limba latină sau din limba greacă.

Făcând referire fie la „Biblia cea veachie”, fie la Biblia „cea elinescă a celor șaptezeci de dascăli”, fie la alte texte precum: Biblia „latinească”, „sirienească”,

⁴ Această ediție este considerată de specialiști a fi foarte apropiată de ediția FRANKF.

⁵ Textele celor două manuscrise (MS. 45, MS. 4389) le-am preluat din ediția MLD.

„jidovească”, „aravicească”, Samuil Micu nu este nevoit să elaboreze o traducere foarte strictă, determinată de utilizarea unei singure versiuni, ci se află în situația complexă, dar favorabilă, de a observa mai bine problemele textelor-sursă și ale limbii române.

3. Glosele B1795 fac trimitere la textul biblic de la 1688 sau la textul grecesc, recunoscut de altfel ca sursă pentru traducere, însă semnificativ este faptul că Samuil Micu trimite în adnotări și la alte izvoare. O primă privire asupra acestor trimiteri către numeroasele texte biblice din glosele B1795 ne-ar determina să credem că acestea ar aparține textului sursă al B1795 și ar fi redactate în consecință de Lambert Bos, însă printr-o comparație atentă cu SEPT. FRANEK. am constatat că Samuil Micu este autorul acestora, după cum reiese din următoarele adnotări:

Gen. 1:10: *Și au numit Dumnezeu uscatul pământ și adunările apelor le-au numit mări (d). Și au văzut Dumnezeu că easte bine. 10. (d) Tot lacul și toată adunarea apelor să numesc mări. S. Ieronim.; Gen. 3:7: Și s-au deschis ochii (a) amînduror, și au cunoscut că era gol, și au cusut frunze de smochin, și și-au făcut acoperemînturi împregiurul trupului. 7. (a) Nu de ochii cei trupești, ci de priceaperea minții, Sfîntul Ioan Gură de Aur.*

4. Avînd un conținut valoros pentru cititor, notele explicative îmbogățesc orizontul de cunoaștere al acestuia prin diversitatea de informații aduse, oferindu-i și posibilitatea de a avea o privire mai profundă asupra fenomenului lingvistic, asupra procesului de traducere, asupra termenilor religioși și asupra elementelor constitutive ale ritualului religios. Un grup consistent de 49 de glose explicative, aparținînd integral traducătorului român, prezintă un conținut informațional deosebit, referindu-se la:

- unități de măsură (Ex. 17:7, n. 36. (a): *Gomor era a zeacea parte a unei măsurii jidovești, carea să chema ifi. Osibite sînt aceale măsuri de ale noastre.*);
- plante (Ex. 22:29, n.(e): *Adecă: pîrgă holdelor; (j) Adecă: a viilor.*);
- animale (Ex. 13:12, n. (b): *Turme, cirezji, ciurzji, adecă din toate dobitoacele.*);
- vestimentație (Ex. 39:27, n.(a) *Rochiile sînt baină cu carea să încinge, mai lungă ceva decît cum au zîdarii cînd lucră.*);
- termeni religioși (Ex. 34:28 n. (a) *Cuvintele legii, ceale zeace porunci; Gen. 1:1, n. (a) Întru început, adecă, mai înainte de a face alte lucruri care să văd. Sau la începutul vremii. Sau cu cuvîntul, adecă prin Fiul, Carele easte Cuvîntul lui Dumnezeu.*);
- toponime (Gen. 14:2, n. (a) *Valacul acesta easte cetatea carea pre vremea lui Moisi să chema Sîgor.*);
- elemente ale ritualului religios (Ex. 29:41, n. (v) *După jertva cea de dimineață, adecă, într-acei chip să se facă, să se jertvească și al doilea miel, și să se toarne vin la el, cum s-au făcut și cel ce s-au jertvit dimineața.*).

5. Fiind privită de cele mai multe ori cu reticență de traducători din cauza caracterului său de segmentare a lecturii, strategia glosării împletește vocea textului-sursă cu cea a traducătorului, aducînd o completare logicii textului. Cele 16 glose complete (Gafton 2005: 196-268) inventariate în cele două cărți biblice analizate sunt rezultatul necesității resimțite de către cărturarul român, în încercarea

sa de a exprima cât mai precis sensul, de a clarifica contextul enunțiativ, de a se elibera oarecum de constrângerile impuse de o traducere dominată de literalitate și de structurile rigide impuse de cele două limbi intrate în contact prin procesul traducerii.

Din această categorie de glose, care încorporează în majoritatea situațiilor forme verbale variate, alegem spre exemplificare următoarele versete: *Șapte zile veți mânca așșime, iară a șaptea zi (a) sărbătoare Domnului.*; 6. (a). *Veți ținea.* (Ex. 13:6, n. (a); *Și acum blăstămat (d) tu de pre pământul care au deșchis gura sa să primească sângele fratelui tău din mâna ta!* 11.(d) *vei fi* Gen. 4:11, n. (a)).

2.1.1. Strategii traductive cu implicația glosării

1. Încercînd să depășească obstacolul cultural și lingvistic și să pătrundă în universul textului sursă, Samuil Micu și-a exprimat prin strategia glosării interesul pentru realizarea unei traduceri adecvate limbii și culturii românești, prezentînd în glose variante secundare de traducere a unui verset (Ex. 28:34 *Și va purta Aaron păcatele celor sfinte (a), oricîte vor sfinți fiii lui Israil, a toată darea sfințelor lor, și va fi pre fruntea lui Aaron pururea priimită lor înaintea Domnului.* n. (a) *Și va purta Aaron păcatele celor ce au adus și au sfințit daruri sau jertve lui Dumnezeu. Sau va purta păcatele, pentru care au adus și au sfințit daruri sau jertvă Domnului*) sau făcînd trimitere la „tălmăcirea” altor traducători (Gen. 49:6 n. (v) *Unii tălmăcesc: întru adunarea lor nu să vor grăi ceale înalte ale meale*), oferînd astfel cititorului opțiuni diferite de înțelegere a textului.

2. Minuțios compilate de filologul român, seriile sinonimice întîlnite în 7 glose ale lui Samuil Micu reflectă modelul de critică textuală al ediției Franeker, realizat de Lambert Bos (Pavel 2001: 5). O astfel de situație este prezentă în Gen. 49:3 „*Grece.: scliros, latin.: durus, adecă virtos, greu, aspru, cumplit;*” pentru termenul *cumplit*. În majoritatea versetelor analizate, Samuil Micu este consecvent cu *Biblia* de la București, păstrînd termenii acesteia, însă glosează în notele sale sinonime adecvate limbii timpului său.

2.1.2. Strategii traductive implicate în procesul de revizuire a *Bibliei* de la București (1688)

1. Spre deosebire de celelalte trimiteri făcute de traducătorul ardelean, glosele, care fac trimitere la *Biblia* de la București, 23 la număr, consemnează omisiuni, explicitări de natură sinonimică, referiri la tehnica de traducere și lămuriri pentru o înțelegere mai bună a textului.

Raportarea la textul B1688 este realizată în trei moduri diferite prin intermediul glosării, permițîndu-ne în același timp să observăm anumite strategii traductive.

În prima situație se poate observa fidelitatea traducătorului ardelean față de SEPT. FRANEK; totuși, în adnotări, acesta face trimitere la segmente de conținut absente din traducerea sa, dar care sunt prezente în *Biblia* de la București și corect

traduse conform ediției FRANKF.

O altă modalitate se prezintă atunci când Samuil Micu preia soluția de traducere din B1688, așezînd-o între paranteze și expunînd în mod explicit acest fapt în adnotare.

În cel de-al treilea caz, Samuil Micu, deși traduce conform ediției Franeker, compensează sensul prin trimiterea făcută la B1688. În această situație putem observa opțiunea de traducere a versetului din tipăritura cantacuzinească, cu mici diferențe de ordin lexical sau de topică față de B1795, și, astfel, avem o soluție secundară de traducere, propusă de cărturarul ardelean.

2. Din cadrul celor 23 de glose cu trimitere la *Biblia* de la București, 9 prezintă omisiuni, sub formă nominală, a unor subordonate relative sau a unor fraze din textul de la Blaj.

Printr-o analiză comparativă cu textul grecesc, edițiile Franeker și Frankfurt (respectiv SEPT. VEN.), dar și cu manuscrisele 45 și 4389, și mai ales cu textul de la 1688 am constatat inconsecvențe considerabile între cele două traduceri românești. Pentru a sugera complexitatea traducerii lui Samuil Micu prezentăm un exemplu în tabelul următor:

Ediții	Gen. 32:29
B1795	<i>Și au întrebat Iacov și au zis: „Spune-mi numele Tău” Iară el au zis: „Pentru ce întrebi tu numele Mieu (a) ?” Și l-au binecuvîntat pre dînsul acolo.</i> 29. (a) <i>Biblia cea veachie rumî. are: pentru ce întrebi tu numele Mieu, care easte minunat.</i>
B1688	<i>Și întrebă Iăcov și zise: „Spune-m numele tău”. Și-i zise: „Pentru că ci aceasta întrebi tu numele mieu, carele iaste minunat?” Și-l blagoslovi pre dînsul acolo.</i>
MS. 45	(...) <i>„Pentru că ci aceasta întrebi tu numele mieu, carele iaste minunat”?</i>
MS. 4389	(...) <i>„Pentru ce întrebi de numele mieu, că numele mieu iaste minunat”?</i>
FRANKF.	(...) <i>ὁ ἐστὶ θαυμασόν</i>
SEPT. FRANEK.	Absent

Aceste inconsecvențe cu privire la propoziția relativă *ὁ ἐστὶ θαυμασόν* (FRANKF., Gen. 32:29) întâlnite în versetele biblice românești prezentate în această secțiune se datorează nu unei erori a lui Samuil Micu, de omitere a acestui segment de text, mai ales dacă subliniem faptul că traducătorul ardelean adnotează minuțios

aceste diferențe, făcînd trimitere la *Biblia* de la București, ci diferitelor versiuni grecești avute drept sursă pentru traducerea celor două texte biblice românești. O observație importantă pentru procesul traducerii acestui verset o formulează Bartolomeu Anania în ediția sa, în nota b: *Această ultimă mențiune nu se află în toate versiunile Septuagintei*, teologul atrăgînd astfel atenția asupra segmentului *ὅ ἐστι θαυμασόν*, care nu este prezent în toate versiunile *Septuagintei*. O situație asemănătoare cu cea precedentă o întîlnim în *Facerea*, versetul 8, capitolul 12 unde sintagma *care i s-au arătat lui* este omisă în mod voluntar de către filologul român în traducerea sa: *Și s-au dus de acolo în munte către răsăritul lui Vetil, și s-au întins acolo cortul său în Vetil, lângă mare, și Anghel către răsărit, și au zidit acolo oltariu Domnului, și au chemat numele Domnului*. Samuil Micu încearcă, prin intermediul adnotării redactate acestui verset n. (a) *Bibliia cea rom. are: Domnului, Celui ce S-au arătat lui*, să rămîină fidel textului Sept Franek. *καὶ ἐπεκαλέσατο ἐπὶ τῷ ὀνοματι κυρίου*, însă fără să piardă din vedere revizuirea textului de la 1688. Această unitate de traducere „omisă” este transpusă în mod fidel din SEPT. VEN. (...) *καὶ ἐπεκαλέσατο ἐπὶ τῷ ὀνοματι κυρίου τῷ αὐτῷ* în B1688 prin (...) *și numi pre numele Domnului care i s-au arătat lui*.

3. Trimiterile la textul B1688 demonstrează revizuirea atentă realizată de Samuil Micu asupra textului din secolul al XVII-lea, dar și fidelitatea traducătorului din secolul al XVIII-lea față de ediția Franeker. În cele mai multe exemple, Samuil Micu se situează, în procesul traducerii, în limitele textului-sursă, făcînd în același timp trimitere în glose la B1688. Într-un număr mai redus din versetele adnotate, Samuil Micu optează pentru a păstra soluția de traducere din *Biblia* de la București, recunoscînd opțiunea în glosele respective și redactînd-o între paranteze. Un astfel de exemplu ar fi: *Și toate vasele, și toate unealtele, și ferușii (b) curții de aramă (și vei face haine vinete și mohorîte și roșii, ca să slujească cu eale întru ceale sfînte) (v)*, n. (v) *Ce să cuprînde într-acest parentesis din cea veachie Biblie s-au pus (Ex. 27:19)*. Atent la elementele obscure din text, Samuil Micu a reușit de cele mai multe ori să rezolve situațiile complicate de transfer lingvistic, de adaptare și de echivalare și prin glosele redactate. În secvența următoare supunem analizei comparative trei versete în care Samuil Micu face trimiteri la textul grecesc și la textul biblic de la 1688 cu privire la termenii *cuvînt* și *lucru*, după cum urmează:

Ediții	Ex. 2:14
B1795	<i>Iară el au zîs: „Cine te-au pus domn și judecătoriu preste noi? Au, doară, vei să mă ucizi tu, precum ai ucis ieri pre egiptean?” Și temîndu-să Moisi, au zîs: „Oare cum s-au vădit (a) lucrul acesta?”</i> 14. (a) <i>Grece.: cuvîntul.</i>
B1688	<i>Și cela zîse: „Cine te-au pus boiaren și judecătoriu pre noi? Au doară vei tu să mă ucizi tu în ce chip ai ucis ieri pre egiptean?” Și să spămîntă Moisi și zîse: „De ce s-au făcut așa dovedit acest cuvînt?”</i>

MS. 45	<i>Și ceta dzise: „cine te-au pus boiarin și giudecător pre noi? Au doară vei tu să mă ucizi în ce chip ai ucis ieri pre eghiptean?” Și să spăimîntă Moisi și dzise: „De s-au făcut așa arătat acesta cuvîntul?”</i>
MS. 4389	<i>Iar el zise: „Cine te-au pus domn sau judecător preste noi? Au vei tu să mă ucizi cum ai ucis ieri pre eghipteanin”? Iar Moisei, temîndu-se, dzise: „Dară de se va auzi acest cuvînt?”</i>
SEPT. FRANEK.	<i>(...) Εἰ ὅτος ἐμφανὲς γέγονε τὸ ῥῆμα τοῦτο.</i>
ANANIA	<i>(...) Și s'a spăimîntat Moise și a zis: „Ieșit-a oare la lumină fața pe care am făcut-o?”</i>
SEPT. NEC	<i>(...) Moise s-a înfricoșat și a zis: „Oare s-a aflat lucrul acesta?”</i>
ΣΕΠΤ. EN.	<i>Εἰ ὅτος ἐμφανὲς γέγονε τὸ ῥῆμα τοῦτο</i>

Din simpla comparație a traducerilor cu originalul grecesc al acestui verset propus pentru analiză (Ex. 2:14) reiese că traducătorul din secolul al XVII-lea, ca și cel din secolul al XVIII-lea, traduc conform sensului impus de termenul grecesc *ῥῆμα*, păstrînd în măsuri diferite fidelitatea față de textul biblic. Spre deosebire de traducătorul de la 1688, ca și de MS. 45 și MS. 4389, filologul ardelean traduce grecescul *τὸ ῥῆμα τοῦτο* (SEPT. FRANEK.) din Ex. 2:14 prin *lucrul acesta* și nu prin sintagma *cuvîntul acesta*. Sensul este intuit corect de Samuil Micu pentru acest context prin *Oare cum s-au vădit (a) lucrul acesta?* și nu „De ce s-au făcut așa dovedit acest cuvînt?”, cum întîlnim în B1688, mai ales avînd în vedere că Samuil Micu adnotează în mod explicit trimiterea la sensul secundar din limba greacă: 14. (a) *Grece.: cuvîntul.* (B1795, Gen. 2:14). În cel de-al doilea exemplu ales referitor la substantivul *ῥῆμα* traducătorii optează pentru aceeași soluție de traducere a cuvîntului, echivalînd în ambele cazuri secvența *μετὰ δὲ τὰ ῥήματα* (SEPT. FRANEK., Gen. 15:1) prin *iară după cuvintele aceastea*, opțiune comună pentru cele două texte biblice românești. Astfel, Samuil Micu încearcă să rezolve acest literalism prin trimiterea la sensul se-cundar din textul grecesc și atrăgînd atenția asupra dublului sens avut de termenul *ῥῆμα* și anume de 1. ‘that which is said or spoken, a word, saying, expression, phrase’. 2. ‘also the thing spoken of, a thing’. (Liddell-Scott, s.v.). Traducătorul ro-mîn alege sensul secundar al acestui cuvînt grecesc, însă mult mai corespunzător contextului discutat și în consecință limbii române. Pornind de la aceste date, subli-niem că gr. *ῥῆμα*, alături de *λόγος*, traduc în *Septuaginta* ebr. *da'ba'r* ‘cuvînt’, dar *ῥῆμα* a preluat în *Septuaginta* și sensul de ‘eveniment, care prin cuvînt este fixat și relatat’. Semnificativ este că evreii considerau că orice cuvînt rostit trebuie să reflecte raportul real dintre el și conceptul exprimat.

Ultimul dintre versetele analizate atrage atenția prin glosarea realizată cu privire la cele două sensuri discutate anterior. Cunoscînd sensurile termenului grecesc *ῥῆμα* (SEPT. FRANEK., Gen. 21: 6), Samuil Micu atrage atenția în glosa sa asupra unei posibile inconsecvențe. Într-un mod asemănător Lambert Bos, cu toate că preferă, în textul său, termenul *ῥῆμα*, adnotează acestui verset următoarele versiuni

biblice unde poate fi ușor constatată alternanța termenilor: *Codicem Alexandrinum Manuscriptum* (Ms. A. ἐποίησεν τὸ πρᾶγμα τοῦτο), *Cotonianum Manuscriptum* (Ms. Cot. ἐποίησε τὸ ῥῆμα τοῦτο), *Editionem Complutensem* (C. ed. item habet ῥῆμα), *Editionem Aldinam* (Ald. ἐποίησεν σοι τὸ πρᾶγμα τοῦτο), subliniind astfel problematica acestor termeni și contextualizarea diferită din diferite ediții.

Ediții	Gen. 21:26
B1795	<i>Și Avimelele au zis lui: „Nu am știut cine au făcut ție lucrul acesta (g), nici tu nu mi-ai spus, nici eu nu am auzit, fără numai astăzi. 26. (g) Grece.: cuvântul acesta, iară jidoveaste: lucrul acesta, și româneaste, încă vine mai bine lucrul decât cuvântul.</i>
B1688	<i>Și zise lui Avimelele: „N-am știut cine au făcut ție lucrul acesta; nice tu mi-ai spus, nice eu am auzit, fără numai astăzi.</i>
MS. 45	<i>Și dzise lui Avimelele: „N-am știut cine au făcut ție acesta lucru. Nice tu mi-ai spus, nice eu am auzit fără numai astăzi”.</i>
MS. 4389	<i>Și zise Avimelele: „N-am știut cine au făcut acest lucru ție. Nici tu nu mi-ai spus, nici eu nu am auzit pînă astăzi”.</i>
SEPT. FRANEK.	(...) Οὐκ ἔγνων τίς ἐποίησέ σοι τὸ ῥῆμα τοῦτο· - <i>în notă πρᾶγμα</i> <i>Nota 59- Ms. A. ἐποίησεν τὸ πρᾶγμα τοῦτο. Ms. Cot. ἐποίησε τὸ ῥῆμα τοῦτο. C. ed. item habet ῥῆμα. Ald. ἐποίησεν σοι τὸ πρᾶγμα τοῦτο.</i>
ANANIA	<i>Dar Abimelec i-a zis: „Nu știu cine ți-a făcut lucrul acesta! Nici tu nu mi-ai spus mie nimic, nici eu n’am auzit decât astăzi”.</i>
SEPT. NEC	<i>Abimelele i-a zis: „Nu știu cine a făcut asta. Tu nu mi-ai spus nimic și eu abia astăzi am aflat.”</i>
ΣΕΠΤ. ΕΝ.	<i>Οὐκ ἔγνων τίς ἐποίησέ σοι τὸ πρᾶγμα τοῦτο</i>

Avînd în față trei versiuni, Samuil Micu pare permanent preocupat să realizeze o traducere adecvată conținutului și formei limbii-țintă, păstrînd caracteristicile textului-sursă. Semnificativă este preocuparea sa continuă de a respecta norma limbii române, prin încercarea de a acomoda semantic termenii care pot crea anumite confuzii. De asemenea, interesant este faptul că unii traducători moderni (SEPT. NEC) preferă, probabil din cauza alternanței, să omită substantivul discutat, utilizînd numai forma pronumelui demonstrativ.

4. O adnotare izolată în cartea *Ieșirea*, capitolul 38, versetul 8, ne indică faptul că traducătorul român recunoaște drept sursă „Bibl. Sirienească”, iar pentru comparație trimite la textul românesc de la 1688 și la cel latinesc, considerînd importantă precizarea echivalentului întîlnit în cele două texte: *Și au făcut spălătoare de aramă, și temelul ei de aramă întră (a) oglînzile muiierilor celor ce au postit, care au postit la ușile cortului mărturiei (b). 8. (a) Întră, am luat din Bibl. Sirienească; cea românească și latinească are din, în loc de întră. (b) Celor ce au postit, adecă a muiierilor care străjuia la ușa cortului.*

2.1.3. Strategii traductive cu privire la termeni de origine grecească

Cugetînd asupra rezultatului traducerii, Samuil Micu adnotează 24 de trimiteri la textul grecesc. Dintre acestea am adus în discuție cîteva exemple:

1. Comparînd versetul 21, capitolul 4 din cartea *Facerii* din B1795: *Și numele fratelui lui Iuval; acesta au fost care au izvodit canonul și alănta (i)* cu versetul corespunzător din B1688: *Și numele fratelui lui, Iuval; acesta era care au arătat canonul și copuzul*, am constatat o concordanță cu privire la echivalarea termenului grecesc *ψαλτήριον* (SEPT. VEN., SEPT. FRANEK.) prin *canon*, instrument muzical de origine orientală, formată dintr-o ladă sonoră trapezoidală, cu coarde puse în vibrație cu amîndouă mîinile, fiind un împrumut din greacă prin filieră slavonă (cf. MDA), însă termenul gr. *κιθάραν* (SEPT. VEN., SEPT. FRANEK.) este tradus în *Biblia de la București* și MS. 45 prin *copuz* ‘un instrument cu coarde’, termen de origine turcă, care nu pare a fi fost niciodată răspîndit și fixat în limbă, precum dovedesc multele variante și nevoia de a-l glosa (cf. DLR). MS. 4389 prezintă, pentru același context, forma schimbată fonetic de plural *căpuzele*, iar *Biblia de la Blaj*, termenul *alănta*, termen cu etimologie multiplă (tc. *laut*, ngr. *λαούτα*), care desemnează ‘orice instrument muzical cu coarde care produce sunete prin ciupire, cobză, harpă’ (cf. DLR). Semnificativă este glosa *i* adnotată la acest verset: 21. (i) *În grece: carele au izvodit Psaltirea și ceaterea, adecă muzica*, formulă prin care Samuil Micu preciza mai clar sensul acestor echivalări, încercînd să identifice instrumentele muzicale semnalate, probabil motivat de inconsecvența prezentată de acești termeni în versiunile paralele utilizate de Samuil Micu, după cum se poate observa în VULG.: *psalterium et cithara*. (Gen. 4:21).

2. Glosele cu trimitere la textul grecesc dețin, alături de astfel de echivalențe, și glose explicative, serii sinonimice cu funcție de îmbogățire, precizare și clarificare a sensului. Astfel, în Gen. 36:15: *Aceștia sînt domnii (b) fiului lui Isav, fiii lui Elifas, celui întîiu născut a lui Isav, domnul Teman, domnul Omar, domnul Sofar, domnul Chenez, cîrturarul glosa 15. (b) Grece.: Aceștia sînt igbemonii, care cuvînt rumînește-l putem zice povățuitori, voivozi, domni, așea și mai jos*, completînd sensul și facilitînd înțelegerea prin precizarea echivalentul grecesc și a seriei sinonimice.

3. Un context de traducere interesant l-am observat prin compararea versetului 8, capitolul 19 din *Facerea* din B1795 cu același verset din B1688, dar și cu MS. 45, MS. 4389, după cum urmează:

Ediții	Gen. 19:8
B1795	<i>Ci am eu doao feate, care n-au cunoscut bărbat, pre acealea voiu scoate la voi, și vă faceți treaba cu eale după cum va plăcea voao, numai asupra bărbaților acestora să nu faceți nedrept, pentru că au intrat supt acoperemîntul casii meale (b)</i> ”.
B1688	<i>Iară sînt la mine feate carele n-au cunoscut bărbat; scoate-le-voiu pre eale la voi și vă faceț treaba cu eale după cum va plăcea voao,</i>

	<i>numai la oamenii aceștia să nu faceți strîmbătate, pentru căci au intrat supt acoperemîntul stîlpilor miei”.</i>
MS. 45	<i>Iară sîntu la mine fete carele n-au bărbat; scoate-le-voi pre ele la voi și vă tribuiți cu ele după cum va plăcea voao, numai la aceștia oameni să nu faaceți strîmbătate pentru care lucrul au intrat la acoperemîntul stîlpilor miei.</i>
Ms. 4389	<i>... fete care nu știu bărbat: ce...scaoate la voi și veț face cu dîn(sele cum) vă place numai bărbaților... să nu le faceți răotote căci au ... (sub) acoperemîntul casei mele.</i>
SEPT. FRANEK.	<i>(...) ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν δοκῶν μου.</i>
SEPT. VEN.	<i>(...) ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν δοκῶν μου.</i>

Samuil Micu glosa la acest verset următoarea trimitere la textul grecesc: 8. (b) *Grece.: supt acoperemîntul grinșilor mele*, prezentînd astfel prin adnotare o soluție secundară de traducere. Termenul grecesc pe care îl transpune prin *casă* traducătorul ardelean, dar prezent și în MS. 4389, este *ἡ δοκός*, ‘a wooden beam or bar: a shaft’ (Liddell-Scott, s.v.), substantiv care înseamnă ‘stîlp’. De fapt, Samuil Micu intuiește sensul general al acestui termen în versetul discutat și traduce termenul grecesc prin substantivul *casă*, diferit de cel tradus literal în B1688 și în MS. 45 prin *stîlp*. Metoda de traducere adoptată de Samuil Micu pentru acest context constă în înlocuirea termenului specific cu unul general, care apare mai ușor de intuit în acest caz.

Putem astfel constata că în privința cuvintelor de origine grecească Samuil Micu abordează strategia glosării pentru a oferi informații privitoare la etimologie sau pentru a prezenta formele calchiate, indiferent de tehnica traductivă aleasă în text: calc sau împrumut. În exemplele alese pentru această categorie de adnotări, care fac trimitere directă la textul grecesc, soluția utilizată cu precădere de traducător în cazul elementelor grecești este cea a împrumutului.

2.2. Calcul și împrumutul lingvistic

Se poate vorbi despre o diversitate de opinii cu privire la definirea și clasificarea calculului lingvistic, fenomen important care este prezent totdeauna în relație cu traducerea și împrumutul lingvistic. Dubla esență a calculului ca tehnică internă de dezvoltare a vocabularului, a frazeologiei unei limbi, pe de o parte, și elementul extern datorat sursei străine, pe de altă parte, implică și fenomenul împrumutului, care în anumite situații face parte constitutivă, alături de calchiere, în traducerea unui cuvînt sau a unei unități frazeologice. Spre deosebire de împrumut, care solicită din partea vorbitorului competențe speciale de pronunție, calculul lingvistic are marele avantaj de a fi adecvat pronunției și normei limbii receptoare. Însă, după

cum observa Theodor Hristea⁶, împrumutul lexical este cel care apropie limbile, iar calcul lingvistic este cel care le diferențiază.

Utilizat odată cu apariția traducerilor, întâlnit mai ales în lucrările traducătorilor bilingvi, cu o importanță deosebită la nivel lingvistic și cultural, calcul lingvistic este, în sens larg, un proces de traducere literală dintr-o limbă-sursă într-o limbă-țintă a unui sens, a unui cuvânt sau a unei construcții cu ajutorul limbii receptoare. Fenomen lingvistic important pentru constituirea vocabularului unei limbi, însă de mare utilitate și finețe pentru traducători, calcul este definit ca fiind „un fenomen lexical complex prin care se desemnează un important mijloc de îmbogățire a vocabularului unei limbi, plasat la intersecția dintre mijloacele interne și externe de îmbogățire a acestuia” (DȘL 2005: 91). În teoria și practica traducerii, ca și în lucrările de lexicologie se operează cu trei criterii de clasificare a calcului: la nivelul cantitativ, la nivelul lingvistic și la nivelul extensiei lexicale, distingându-se astfel între calc integral / calc total / calc de structură, pe de o parte, iar pe de altă parte, calc parțial / semicalc; între calc gramatical și calc semantic; între calc lexical și calc frazeologic / de expresie.

Considerat de către cercetători a fi cel mai bine reprezentat în limba română în textele biblice și în perioada de formare a limbii române literare, calcul lexical constituie un procedeu prin care „se atribuia unor cuvinte din limba traducătorului a unor sensuri proprii originalului grecesc sau ebraic” (Arvinte 2001: XCIV). Existența calcului lingvistic este strâns legată de cea a împrumutului, fenomene necesare etapei de evoluție în care se situa limba română, după cum am punctat mai sus. Deoarece și ordinea cuvintelor reprezenta un mister în concepția traducătorilor vechi, începând cu Ieronim, iar singura strategie de traducere era caracterizată de literalitate, cărturarii au recurs la finețea de conținut și expresie a calcului din obligația pe care o resimțeau pentru respectarea textului sacru. Calcul lexical⁷ necesită permanenta raportare și cunoaștere a sursei grecești și uneori, a celei ebraice, dar și compararea cu anumite versiuni paralele în vederea obținerii unei perspective corecte și precise. Din numărul mare de termeni am ales să exemplificăm două situații.

În B1688 constatăm o prezență mai mare a calcului; în B1795 se poate constata în unele cazuri păstrarea termenilor calchiați din B1688, dar și prezența împrumutului, existând o alternanță a acestora pe parcursul textului biblic. Termenul de origine greacă *catapeteasma*, care desemnează ‘vălul care despărțea partea numită Sfință de sfința sfințelor, unde se află chivotul legii’ (cf. MDA), din B1795, Ex. 39:34: *Și catapeteasma (b) și sicriul mărturiei, și rudele lui și jertvenicul.* este explicat în glosa b astfel: *34. (b) Catapeteazma easte cuvînt grecesc, carea sîmnează*

⁶ *Calcul lingvistic ca procedeu de îmbogățire a vocabularului*, în *Sinteze de limbă română*, Editura Albatros, București, 1984, p. 100-121.

⁷ La nivelul calcului lexical, putem distinge între calc lexical semantic și calc lexical de structură (Hristea 1984: 106) sau între calc lexical de semnificat și calc lexical de expresie (Munteanu 2008a: 84).

acoperemînt de pînză, cum sînt la oltare dverile ceale de pînză. Această notă arată preferința traducătorului ardelean pentru termenii de origine grecească atunci cînd echivalentul românesc era neclar. Adnotarea discutată, deși este o formă calchiată, are rolul de a informa receptorul cu privire la termenul de origine greacă, pe care numai un vorbitor nativ l-ar fi putut înțelege pe deplin, dar și asupra unei realități mai puțin cunoscute de acesta. Trebuie menționat faptul că cele două texte biblice românești (B1688, B1795) utilizează pentru acest context termenul *catapeteasma*, împrumut cu caracter neologistic, și nu forma *acoperemînt*, calc lexical de semnificat după gr. *καταπέτασμα* (< *καταπετάνωμι* „a acoperi”) (Munteanu 2008: 113). Spre deosebire de acestea, Ms. 45 prezintă pentru acest verset forma calchiată *acoperemîntul. Și acoperemîntul, și sicriul mărturiei, și verigile lui, și acoperemîntul.* (Gen. 39:35).

Deși Samuil Micu încearcă o reînnoire a lexicului, el este totuși precaut în opțiunile sale, iar o situație de acest fel o constituie alternanța termenului calchiat din greacă *a binecuvînta* cu termenul împrumutat din slavonă, mai vechi, *a blagoslovi*, din B1688, după cum se poate observa din exemplul: *Și blagoslovi Dumnezeu a șasea și faptele care le-au făcut* (B1688, Gen. 2:3), în comparație cu *Și bine au cuvîntat Dumnezeu ziua a șaptea și o au sfințit* (B1795, Gen. 2:3). Acești termeni, redau același termen în sursele grecești (SEPT. VEN.; SEPT. FRANEK.), *εὐλογέω*, care are sensul ‘a vorbi ce este bine’; ‘a vorbi de bine’; ‘a binecuvînta’. (cf. Badea, s.v). Rămase în uz în modernitate aproape exclusiv în limbajul clerului, *binecuvînta*, *binecuvîntare* și *binecuvîntat*, „forjate după modele clasice, au înlocuit abia din secolul al XIX-lea în texte termenii *blagoslovit*, *blagoslovi*, *blagoslovenie*” (Munteanu 2008: 168). Încă din perioada veche s-au creat dublete sinonimice de felul lui *blagoslovi* și *binecuvînta*, explicabile sub influența slavonului *БЛАГОСЛОВИТИ* format din *БЛАГО* ‘bine’ + *СЛОВИТИ* ‘a cuvînta’, astfel termenul străin fiind, pe de o parte, împrumutat și, pe de altă parte, calchiat (Hristea 1984: 116).

Împrumutul este în cazul lui Samuil Micu o opțiune de traducere constantă, mai ales în cazul denumirilor pentru păsări, el preferînd termenii de origine greacă, spre deosebire de textul B1688, care este mai conservator. Astfel în Deut.14:12, pentru denumirile de păsări din SEPT. FRANEK., SEPT. VEN. *τὸν ἀετὸν καὶ τὸν γρύπα καὶ τὸν ἀλιαίετον* (14:12), întîlnim în B1795 denumirile *vulturul, gripa și alietul, gripa și alietul* fiind împrumuturi din greacă, iar B1688 redă acești termeni prin împrumut: *gripsorul* și prin calc lingvistic: *vulturul de mare*. Termenul grecesc *πορφυρίωνα* (Deut. 14:18) este redat în B1688 prin termenul *păun*, iar B1795 prezintă forma împrumutată *porfirionul*. Un alt exemplu care prezintă interes este în Deut. 14:18 din SEPT. VEN. și SEPT. FRANEK. *χαραδριόν*, tradus de Micu prin împrumutul *haradrionul*, iar în B1688 acesta apare sub denumirea de *șoim*. Un exemplu cu o traducere deosebită identificat în Deut. 14:17 este *νυκτικώρακα*, redat de Samuil Micu în mod rafinat prin calcul *corbul de noapte*, spre deosebire de B1688, care prezintă forma *lipitoare* (MLD, 1997: 231). La versetul 19 al acestui capitol Micu glosa în nota a: *Aceste jivini, în cea veachie, unele cu atât nume se numesc și cu alt rînd se pun.*

Calcul lingvistic, spre deosebire de celelalte procedee de traducere înregistrate, prin caracterul său selectiv și nuanțat necesită o analiză în detaliu și o atenție deosebită. O clasificare cu aplicație pe domeniul biblic a calcului lingvistic în stadiul cercetării actuale o reprezintă cea concepută de Eugen Munteanu, în studii dedicate acestui fenomen cultural și lingvistic⁸. Astfel, cercetătorul distinge în cadrul calculului lingvistic următoarele tipuri și subtipuri: calcuri frazeologice, calcuri lexicale de semnificat (rezultate prin confuzie, prin echivalare mecanică, prin substituție) și de expresie, calcuri gramaticale (calcuri morfo-sintactice). Pentru a sublinia aceste categorii oferim câteva exemple. Calcurile frazeologice, reprezentate în domeniul biblic mai ales de expresiile idiomatiche preluate din ebraică, caracterizează astăzi în mod special stilul religios, iar cele mai multe dintre acestea au o evoluție precisă, fiind preluate literal de textul grecesc și apoi de versiunile consecutive. Astfel de exemple întâlnim în cazul sintagmelor *cântarea cântărilor*, *sfința sfințelor* etc., ele prezentând structura specifică limbii ebraice nume + același nume în genitiv pentru a exprima superlativul (Munteanu 2008: 73). Există însă și cazuri speciale, în care sintagma nu este preluată de *Septuaginta*, și, în mod surprinzător, poate fi constatată în versiunile românești. În Gen. 43:16 din B1688 întâlnim forma *junghie jungheri*, iar în același verset din B1795 întâlnim *giunghie giunghieri* care redau ebraicul *u-twoakh tevakh* (Loría-Rivel 2004: 235) cu sensul ‘și jertfește jertfe’. Interesant este faptul că textele sursă, SEPT. VEN. și SEPT. FRANEK., prezintă forma *καὶ σφάξον θύματα* cu sensul ‘și sacrifică jertfe’. Trebuie menționat că *Biblia* slavonă și *Vulgata* prin *et occide victimas* nu prezintă acest calc, iar Ms. 45 prezintă forma identică cu cea din B1688, în timp ce Ms. 4389 este fidel textului slavon: *și junghie o vită*.

Calcurile gramaticale, reprezentând copierea sau împrumutarea unui procedeu morfologic sau sintactic din limba-sursă în limba-țintă, sunt considerate în general de cercetători ca fiind caracterizate de consecvență și echilibru, spre deosebire de calcurile lexicale, mult mai numeroase și instabile. Un astfel de caz îl întâlnim în Ex. 8:14 în B1688 și B1795 în sintagma *și le adunară clăi clăi*, calchiată după SEPT. VEN. și SEPT. FRANEK., *καὶ συνήγαγον αὐτοὺς θιμωνίας-θιμωνίας*, cu sensul ‘și le-au adunat grămezi grămezi’. La rîndul său, *Septuaginta* calchiază reduplicarea cu valoare de mulțime sau totalitate din textul ebraic *va-itsvəru otam khomorim khomorim* cu sensul ‘și le-au adunat grămezi grămezi’ (Loría-Rivel 2004: 237-238).

2.3. Parafrazarea

Procesul traducerii presupune un spectru larg de metode și procedee de transpunere, începînd de la polul literalității spre cel al libertății. Parafrazarea este

⁸ *Lexicologie biblică românească*, 2008; *Lexicalizarea în limba română a conceptelor de origine biblică*, 2008; *Interferențe lingvistice greco-române în actul traducerii* (Mărgăritarele lui Ioan Hrisostomul, București, 1691) 2003-2004, *Influența modelelor clasice asupra traducerilor românești din secolul al XVII-lea*. *Lexicul*, 1993; *Tipuri de calcuri lexicale în Biblia de la București (1688) și versiunile preliminare contemporane (cu exemplificări din Cartea Înțelepciunii lui Solomon)*, 1992.

un „procedeu de traducere directă, subclasă a traducerii literale, constând în traducerea fiecărui cuvânt din textul sursă prin corespondentul său lexical” (Lungu-Badea 2008: 105). Atunci când traducătorul nu găsește echivalentul impus de norma estetică a textului și nu îi sunt permise alte strategii, parafrizarea este legitimă, chiar dacă forma textului va fi secundară ca importanță. James Barr consideră parafrizarea ca fiind un termen utilizat pentru o traducere în mod drastic liberă și care implică „o rescriere tot atât de drastică, în care este dată o impresie foarte generală a întregului, însă este păstrată o legătură parțială sau nu este păstrată nici o legătură cu ordinea cuvintelor”⁹ (Barr 1979: 279-280). Această metodă de traducere orientată spre limba-țintă lămurește înțelesul dificil, neclar, completează lacunele, restabilește cursul fluent al ideilor prin introducerea în anumite puncte a unor particule sau cuvinte (cf. Loria-Rivel 2004: 285-286). Un exemplu îl întâlnim în Gen. 5:7 și 10, unde textul grecesc al SEPT. VEN.: *καὶ ἔζησεν Σηθ μετὰ τὸ γεννηθῆσαι αὐτὸν τὸν Ἐνωσ* (Gen. 5:7); *καὶ ἔζησεν Ἐνωσ μετὰ τὸ γεννηθῆσαι αὐτὸν τὸν Καϊναν* (Gen. 5:10) sunt reproduse literal în MS. 45 prin *Și trăi Sith după ce au născut pre Enos* (Gen.5:7), *Și trăi Enos după ce au născut pre Cainan* (Gen. 5:10). Însă din dorința de a reda textul într-o formă estetică și adecvată normei limbii române se utilizează parafrizarea, după cum se poate observa în Gen. 5:13 din B1688: *Și trăi Cainan după ce făcu pre acest Maleleil*, conform aceleiași construcții grecești *καὶ ἔζησεν Καϊναν μετὰ τὸ γεννηθῆσαι αὐτὸν τὸν Μαλελεηλ* (Gen. 5:13), care literal ar trebui tradusă fără nici o diferență față de versetele anterioare. Spre deosebire de B1688, MS. 45 prezintă pentru acest verset traducerea următoare: *Și trăi Cainan după ce au născut pre acesta, pre Maleleil*, iar B1795: *Și au trăit Cainan, după ce au născut pre Maleleil*, forme mai apropiate de textul grecesc pe scara literalității.

2.4. Omisiuni și adăugări

Numite uneori și abateri de la textul sursă, omisiunile și adăugările sunt fenomene traductive realizate în mod conștient sau nu și reprezintă erori datorate traducătorilor și revizorilor, fiind cauzate de neatenție, de neînțelegerea textului sursă etc. Asemenea „abateri” intervin astfel în procesul de transfer al formei, și parțial sau total, în reconstrucția sensului contextului respectiv. Trebuie făcută distincția între omisiunea nejustificată și omisiunea ca strategie de traducere, determinată de necesități lingvistice. Și opțiunea de a omite voit în textul biblic un element poate contribui, însă, la o alterare a sensului sau la crearea de zone obscure în traducere. Mai puțin discutată în lucrările de critică a traducerii textului biblic, adăugarea ca strategie intenționată de traducere cu funcție explicativă, completivă sau cu scopuri estetice, este discutată mai ales la nivelul traducerilor din ebraică în

⁹ „Paraphrase is indeed a term often used of the more drastically free translations: it implies a fairly drastic rewriting, in which a very general impression of the whole is given but little or no contact is maintained with the exact wording and ductus of the original” (Barr 1979: 279-280).

greacă. Un astfel de exemplu este întâlnit în Ex. 3:10 unde, după cuvîntul *Φαράω*, în *Septuaginta* se adaugă *Βασιλεὺς Αἰγύπτου* ‘regele Egiptului’, interpolare explicativă utilă cititorului neavizat (cf. Loría-Rivel 2004: 93).

2.5. Adaptarea

Fiind denumită de unii cercetători și „traducere prin apropiere formal-funcțională” (Loría-Rivel 2004: 348), adaptarea este o strategie de traducere mai rar întâlnită în domeniul traducerilor biblice, deoarece constituie o tehnică de traducere liberă, orientată spre textul-țintă, iar stilul textului-sursă suferă schimbări considerabile în procesul traducerii în limba-țintă. Eugene A. Nida și Charles Taber (1982: 133-134) consideră că, în cazul traducerilor biblice, această strategie de traducere nu este adecvată, deoarece nu prezintă fidelitate față de textul sursă, iar traducerea culturală, așa cum o denumesc autorii citați, trebuie realizată nu de traducător, ci de profesor sau de teolog. Alți autori, Vinay & Darbelnet, argumentează pe aceeași linie faptul că această strategie reprezintă o limită extremă a traducerii și implică o reorganizare lexicală considerabilă (apud Shuttleworth, Cowie 1997: 3-4). Astfel, termenul *σίκερα*, cu sensul ‘sicheră, băuturi fermentate, vin artificial, cidru, bere; băutură amețitoare’, de origine semitică: ebr. *šeichar* (cf. Carrez, Morel, s.v.) din Deut. 14:26, care apare deopotrivă în SEPT. VEN. și SEPT. FRANEK. (*ἐπὶ οἴνω ἢ ἐπὶ σίκερα*), este tradus în B1688 prin *sau pre vin sau pre rachiuin*, ceea ce constituie o adaptare, însă în B1795 există forma calchiată *din vin și din beutură bețivă*, iar MS. 4389, al cărui izvor principal este Ostrog, nu prezintă această formă: *sau oi, sau vin, sau bovină*.

3. Concluzie

Avînd în vedere problemele implicate de traducerea literală a textului sacru, am constatat, atît în versetele discutate, cît și în cele 195 de glose analizate din primele două cărți biblice, atitudinea conservatoare a lui Samuil Micu față de textul de la 1688. Cu toate acestea, traducătorul își asumă o atitudine inovatoare în actul de traducere și reușește să conserve, în nuanțe diferite, fidelitatea față de textul sursă prin metoda glosării, prin perspectiva multiplă a textelor sursă utilizate, prin echivalările și adaptările promovate, precum și prin utilizarea rafinată a calculurilor și a împrumuturilor lexicale practicate.

Glosele și versetele discutate în secțiunile anterioare reflectă încercarea lui Samuil Micu de a realiza o versiune îmbunătățită față de textul de la 1688, mai ales prin tehnica împrumutului și cea a calcului, cu predominanța primei, și prin explicarea termenilor de origine grecească în adnotări. Prezentînd diferențe mai mult la nivel lexical, datorită strategiei promovate de cărturarul ardelean în vederea înlocuirii termenilor considerați învechiți, se constată o anumită dependență a textului din secolul al XVIII-lea de tipăritura cantacuzinească de la 1688 la nivelul

gramatical. Samuil Micu a încercat să adopte o strategie echilibrată în procesul de îmbogățire a lexicului, împrumutînd cu moderație și calchiînd cu finețe, după cum afirma în *Logica* sa: „...pentru aceea vorbim, ca alții să înțeleagă. Nu se cade să mestecăm cuvinte străine în limba românească, adică nemțești sau ungurești cu turcești sau slavonești sau dintr-alte limbi ... Iară unde lipsește limba noastră românească și nu avem cuvinte cu care să putem spune unele lucruri, mai ales pentru învățături și pentru științe, atunci cu socoteală și numai cît este lipsă putem să ne întindem să luăm din cea grecească, ca din cea mai învățată, ori din cea latinească, ca de la a noastră maică, pentru că limba noastră cea românească este născută din limba cea latinească” (citat în Arvinte 2006: 154).

Bibliografie

A. Izvoare

- ANANIA = Anania, Bartolomeu Valeriu, *Biblia sau Sfînta Scriptură, Ediție Jubiliară a Sfîntului Sinod*, versiune diortosită după *Septuaginta*, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, București, 2001.
- B1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură ale cei vechi și ale cei noao leage toate care s-au talmăcit duple limba elinească spre înțelegerea limbii rumânești cu porunca preabunului creștin și luminatului domn Ioan Șarban Cantacuzinó Basarabă Voievodă...*, tipărită înția oară în 1688. *Biblia 1688*, text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu (volum întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Laura Manea), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001, vol. II (volum întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Laura Manea, N. A. Ursu), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002.
- B1795 = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao, care s-au talmăcit de pre limba elinească pre înțalesul limbii românești (...)*, Blaj, 1795. *Biblia de la Blaj (1795), Ediție jubiliară*, cu binecuvîntarea I.P.S. Lucian Mureșan, mitropolitul Bisericii Unite, coordonatorul ediției Ioan Chindriș, Roma, 2000.
- MLD = *Biblia de la București (1688)*, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Pars I, *Genesis* (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Elsa Lüder, Paul Miron, Mircea Roșian, Marietta Ujică), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1988; Pars II, *Exodus* (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Corneliu Dimitriu, Elsa Lüder, Paul Miron, Mircea Roșian, Marietta Ujică), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1991; Pars III, *Leviticus* (autorii volumului: Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Elsa Lüder, Paul Miron, Eugen Munteanu), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1993; Pars V, *Deuteronomium* (autorii

- volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Eugenia Dima, Elsa Lüder, Paul Miron, Petru Zugun), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997.
- SEPT. FRANEK. = *Η ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΕΒΔΟΜΗΚΟΝΤΑ. VETUS TESTAMENTUM EX VERSIONE SEPTUAGINTA INTERPRETUM. Secundum exemplar Vaticanum Romae editum, accuratissime denuo recognitum, una cum scholiis ejusdem editionis, variis manuscriptorum codicum veterumque exemplarium lectionibus, nec non fragmentis versionum Aquilae, Symachi Theodothionis. Summa cura edidit Lambertus Bos, L. Gr. in Acad. Franeq. Professor. Franequerae. Excudit Franciscus Halma, Illustr. Frisiae Ord. atque eorundem Academiae typogr. ordinari. MDCCIX.*
- SEPT. NEC. = Bădiliță, Cristian, Băltăceanu, Francisca, Broșteanu, Monica, Florescu, Ioan-Florin, (coord.), *Septuaginta*, vol. I, *Geneza. Exodul. Leviticul. Numerii. Deuteronomul*, Editura Polirom, București, 2004.
- SEPT. RAHLFS = *Septuaginta, id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes*. Edidit Alfred Rahlfs, Stuttgart, 1979.
- SEPT. VEN. = *Septuaginta (Η Θεία Γραφή... – Divina Scriptura nempe Veteris ac Novi Testamenti Omnia)*, Veneția, 1687.
- VULG. = *Bibliorum Sacrorum Iuxta Vulgatam Clementiam* Nova Editio Breviario Perpetuo et Concordantiis Aucta Adnotatis etiam locis qui in Monumentis Fidei Solemnibus et in Liturgia Romana Usurpari Converunt, Curavit Aloisius Gramatica, Typis polyglottis Vaticanus, MCMXXIX.

B. Dicționare

- Badea = Badea, Gh., *Dicționar grec-român și român-grec al celor trei sfinte și dumnezeiești liturghii*, Editura Doxologia, 2009.
- Bailly = Bailly, A., *Dictionnaire grec-français*, édition revue par L. Séchan et P. Chantraine, Paris, 1996.
- Carrez, Morel = Carrez, Maurice, Morel, François, *Dicționar al Noului Testament*, Traducere de Gheorghe Badea, Societatea Biblică Interconfesională din România, București, 1999.
- DȘL = Bidu-Vrănceanu, Angela, Călărășu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*, ediția a doua, Editura Nemira, București, 2005.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, Editura Academiei R.S.R., București, 1965 și urm.
- Liddell-Scott = Liddell, H. G., Scott, R., *A Greek – English Lexicon*. With a revised Supplement, Clearedon Press, Oxford, 1996.
- Lungu-Badea = Lungu-Badea, Georgiana, *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2008.
- MDA = *Mic dicționar academic*, vol. I (A - Me), vol. II (Mi - Z), Grupul Editorial Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.

Shuttleworth, Cowie = Shuttleworth, Mark, Cowie, Moira, *Dictionary of Translation Studies*, St. Jerome Publishing, Manchester, UK, 1997.

3. Literatură de specialitate

Arvinte, Vasile, *Studiu lingvistic asupra cărții a doua (Leșirea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389, în Monumenta Linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars II, Exodus*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1991, p.1-65.

Arvinte, Vasile, *Studiu lingvistic asupra cărții a cincea (Deuteronomium A doua Lege) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389, în Monumenta Linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars V, Deuteronomium*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997, p. 1-88.

Arvinte, Vasile, *Normele limbii literare în Biblia de la București (1688), în Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură ale cei vechi și ale cei noao leage toate care s-au tălmăcit după limba elinească spre înțelegerea limbii rumânești cu porunca preabunului creștin și luminatului domn Ioan Șarban Cantacuzinó Basarabă Voievodă...*, tipărită întâia oară în 1688. *Biblia 1688*, text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu (volum întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Laura Manea), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001, p. I-CXLVI.

Arvinte, Vasile, *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389, în Monumenta Linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars I, Genesis*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2004, p. 47-121.

Arvinte, Vasile, *Studii de istorie a limbii române*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2006.

Barr, James, *The Typology of Literalism in ancient biblical translations*, Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, 1979, în seria *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften* in Göttingen aus dem Jahre 1979, Philologisch-Historische Klasse, Göttingen. Vandenhoeck & Ruprecht.

Buzzetti, Carlo, *La parola tradotta, Aspetti linguistici, ermenutici e teologici della traduzione della sacra scrittura*, Morcelliana, Brescia, 1973.

Chindriș, Ioan, *Secolele Bibliei de la Blaj*, în *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi și a ceii noao (...)* Blaj, 1795. *Biblia de la Blaj, Ediție Jubiliară*, cu binecuvîntarea Î.P.S. Lucian Mureșan, mitropolitul Bisericii Unite, Ioan Chindriș (coord.), Roma, 2000, p. 1-68.

Coseriu, Eugenio, *Lo erróneo y lo acertado en la teoría de la traducción* în *El hombre y su lenguaje*, Editorial Gredos, primera edición, diciembre de 1977, reimpresión, marzo de 1985, Los estudios I, II, VIII, X y XI han sido traducidos del alemán, y el estudio n. VI del francés, por Marcos Martínez Hernández. Las traducciones han sido revisadas por el autor especialmente para esta edición, Madrid.

- Coșeriu, Eugeniu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument și note de Dorel Finaru, traducere de Eugenia Bojoga, Dumitru Irimia, Eugen Munteanu et alii, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009.
- Dimitriu, Rodica, Shlesinger, Miriam (coord.), *Translators and Their Readers. In Homage to Eugene A. Nida*, Les Éditions du Hazard, Bruxelles, 2009.
- Gafton, Alexandru, *După Luther. Traducerea vechilor texte biblice*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005.
- Gafton, Alexandru, *Traducerea Paliei de la Orăștie reflectată în construcții de origine ebraică*, în „Philologica Jassyensia”, nr.1, Anul III, Editura Alfa, Iași, 2007, p. 11-25.
- Gheție, Ion, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.
- Hristea, Teodor, *Calcul lingvistic*, în vol. Theodor Hristea (coord.), *Probleme de etimologie, Studii, articole, note*, Editura Științifică, București, 1968, p. 145-202.
- Hristea Teodor, *Calcul lingvistic ca procedeu de îmbogățire a vocabularului*, în vol. Theodor Hristea (coord.), *Sinteze de limba română*, editura Albatros, București, 1984, p. 100-121.
- Loría-Rivel, Gustavo-Adolfo, *Pentateuhul. Probleme de traducere a textului biblic*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2004.
- Munday, Jeremy, *Introducing Translation Studies. Theories and Applications*, Routledge, London and New York, 2001.
- Munteanu, Eugen, *Despre traduceri și despre limbile de cultură*, în „Dialog”, nr. 120, noiembrie, Iași, 1987, p. 8.
- Munteanu, Eugen, *Tipuri de calcuri lexicale în Biblia de la București (1688) și în versiunile paralele*, în „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza»”, Lingvistică, Tomul XXXVI, Iași, 1990, p. 59-112.
- Munteanu, Eugen, *Interferențe lingvistice greco-romane în actul traducerii (Mărgăritarele lui Ioan Hrisostomul, București, 1691)*, în „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza»”, secțiunea III e. Lingvistică, tomurile XLIX-L, Iași, 2003-2004, p. 349-365.
- Munteanu, Eugen, *Lexicologie biblică românească*, Humanitas, București, 2008.
- Munteanu, Eugen, *Despre tradiția biblică românească*, în „Idei în dialog”, nr. 4, 16 septembrie, București, 2009, p. 1-14.
- Munteanu, Eugen, *Lexicalizarea în limba română a conceptelor de origine biblică*, în „Tabor”, nr.1, 19, aprilie, Editura Mitropoliei Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, Cluj-Napoca, 2009, p. 47-60.
- Nida, Eugene A., *Toward a Science of Translating. With special Reference to Principles and procedures involved in Bible Translating*, Leiden, E. J. Brik, 1964.
- Nida, Eugene A., Taber, Charles R., *The Theory and Practice of Translation*, Published for The United Bible Societies by E. J. Brik, Leiden, 1982.
- Pavel, Eugen, *Un monument de limbă literară: Biblia lui Samuil Micu*, în *Biblia adevăată Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi și a ceii noao*, Blaj, 1795. *Biblia de la Blaj, Ediție Jubiliară*, cu binecuvântarea Î.P.S. Lucian Mureșan, mitropolitul Bisericii Unite, Ioan Chindriș (coord.), Roma, 2000, p. 1-22.

- Porter, E. Stanley, Hess, S. Richard (coord.), *Translating the Bible. Problems and Prospects*, Sheffield Academic Press, England, 1999.
- Wilss, Wolfram, *The Science of Translation. Problems and Methods*, Aus dem Deutschen übersetzt von Wolfram Wilss, Überarbeitete und erweiterte Fassung der deutschen Originalausgabe: Wolfram Wilss, *Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden*, Stuttgart, 1977, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1982.